

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

NAVOIY DAVLAT UNIVERSITETI

**BOSHLANG'ICH TA'LIM METODOLOGIYASI:
MUAMMO, TADQIQOT VA YECHIMLAR
mavzusidagi
Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari**

**2025-yil 15-noyabr,
Navoiy shahri**

“Boshlang‘ich ta‘lim metodologiyasi: Muammo, tadqiqot va yechimlar” mavzuidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Navoiy, 2025. – 259 b.

Ushbu to‘plam O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2024-yil 27-dekabrda 490-sonli buyrug‘iga binoan 2025-yilda respublika miqyosida o‘tkaziladigan ilmiy va ilmiy-texnik tadbirlar rejasining 1-ilovasiga asosan Navoiy davlat universiteti Maktabgacha va boshlang‘ich ta‘lim fakulteti “Boshlang‘ich ta‘lim” kafedrasidan 2025-yil 15-noyabr kuni o‘tkazilgan “Boshlang‘ich ta‘lim metodologiyasi: muammo, tadqiqot va yechimlar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallaridan tashkil topgan.

To‘plam materiallaridan mutaxassislar, olimlar, pedagoglar, professor-o‘qituvchilar, doktorantlar, mustaqil izlanuvchilar, magistrantlar va talabalar foydalanishlari mumkin.

Mas‘ul muharrirlar:

M.Ernazarova – filologiya fanlari doktori, professor.
G.Shamsidinova – biologiya fanlari nomzodi, dotsent.

Taqrizchilar:

S.Matchonov – Chirchiq davlat pedagogika universiteti professori,
pedagogika fanlari doktori.
F.Holikulova – Navoiy davlat universiteti dotsenti, pedagogika fanlari doktori (DSc)

Maqolalarni to‘plovchi va nashrga tayyorlovchilar:

R.Ravshanova – Navoiy davlat universiteti, Boshlang‘ich ta‘lim kafedrasida dotsenti, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
M.Pardayeva – Navoiy davlat universiteti, Boshlang‘ich ta‘lim kafedrasida katta o‘qituvchisi, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
M.Jumayeva – Navoiy davlat universiteti, Boshlang‘ich ta‘lim kafedrasida dotsenti, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
R.Isroilova – Navoiy davlat universiteti, Boshlang‘ich ta‘lim kafedrasida dotsenti, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
A.Najimova – Navoiy davlat universiteti Boshlang‘ich ta‘lim kafedrasida katta o‘qituvchisi.
I.Norova – Navoiy davlat universiteti Boshlang‘ich ta‘lim kafedrasida o‘qituvchisi.

Texnik muharrir:

M.Norqobilov – Navoiy davlat universiteti Tarix kafedrasida dotsenti, falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Navoiy davlat universiteti Maktabgacha va boshlang‘ich ta‘lim fakulteti Kengashining 2025-yil 25-noyabrda 4-sonli qaroriga asosan nashrga tavsiya etildi.

To‘plamdan o‘rin olgan maqolalarning ilmiy va uslubiy jihatlariga mualliflarning o‘zlari mas‘uldirlar.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA IQTISODIY SAMARADORLIKNI BAHOLASH: INDIKATORLAR VA O'LCHOVLAR TIZIMI

Zaynutdinov Ismoil Samariddin o'g'li
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti,
Iqtisodiyot va menejment kafedrası v.b.dotsenti, PhD
+998942270000

ismoil_zaynutdinov@tsuos.uz

Annotatsiya: Maqolada ta'lim tizimida iqtisodiy samaradorlikni baholashning mikroiqtisodiy va institutsional asoslari yoritilgan. Ta'lim xarajatlari, o'qituvchilar sifati, texnologik ta'minot va o'quvchilarning o'zlashtirish ko'rsatkichlari o'rtasidagi iqtisodiy bog'liqlik tahlil qilingan. Muallif tomonidan ta'lim samaradorligini baholash uchun "IQTISODIY NATIJA INDEKSI" (INI) nomli yangi ko'rsatkich tizimi taklif etilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim iqtisodiyoti, samaradorlik, indikatorlar, natija indeksi, inson kapitali, raqamli tahlil.

1. Kirish.

Ta'lim tizimining iqtisodiy samaradorligi bugungi kunda milliy raqobatbardoshlik, inson kapitali va barqaror o'sish ko'rsatkichlarini belgilovchi eng muhim omillardan biriga aylandi [1: 45]. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida davlat xarajatlarining samaradorligi nafaqat ularning hajmi, balki **natijaga ta'sir darajasi** orqali baholanadi. Shu bois ta'lim sohasida ham moliyalashtirish tizimini faqat resurs asosida emas, balki **iqtisodiy natija va ijtimoiy qaytish (ROI)** tamoyillariga asoslab tashkil etish dolzarb masalaga aylandi [2: 78].

O'zbekiston sharoitida ta'limga yo'naltirilayotgan mablag'larning hajmi yildan-yilga ortib bormoqda, biroq bu xarajatlarning real natijadorligi va qaytish darajasi (effektivligi) ko'p hollarda aniqlanmagan. Masalan, bir o'quvchiga to'g'ri keladigan xarajat miqdori o'sayotgan bo'lsa-da, PISA va PIRLS dasturlaridagi natijalar bu o'sishni aks ettirmaydi [3: 92]. Bu holat resurslar samaradorligini baholashda aniq indikatorlar tizimining yo'qligini ko'rsatadi.

Tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, hozirgi kunda ta'limda iqtisodiy samaradorlikni o'lchash uchun yagona metodologik yondashuv mavjud emas. Natijada, byudjet mablag'lari samarasi va ularning inson kapitaliga ta'sirini aniqlash qiyinlashmoqda. Shu bois ushbu maqolada ta'lim samaradorligini **mikroiqtisodiy model asosida baholash**, hamda "Resurs–Natija–Sifat" munosabatini o'lchovli ko'rsatkichlarga aylantirish maqsad qilingan.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, muallif tomonidan ta'lim samaradorligini baholash uchun yangi "**Iqtisodiy Natija Indeksi (INI)**" taklif etiladi. Ushbu indeks resurslar hajmi, o'qituvchi sifati va o'quvchilar natijalarini yagona iqtisodiy ko'rsatkichga birlashtiradi.

2. Adabiyotlar sharhi.

Ta'lim tizimining iqtisodiy samaradorligi masalasi XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab xalqaro iqtisodiy tahlil markazlarining e'tiborida bo'lib kelmoqda. Dastlab G. Bekker (1993) tomonidan ilgari surilgan **inson kapitali nazariyasi** ta'limni investitsiya sifatida talqin etib, uni iqtisodiy o'sishning asosiy manbai sifatida izohladi [1: 45]. Mazkur yondashuvga ko'ra, ta'limga yo'naltirilgan har bir resursning samaradorligi uning natijaviy mahsuli — inson kapitalining sifati bilan o'lchanadi.

Keyingi tadqiqotlarda ta'lim samaradorligi ko'rsatkichlarini aniqlashda **iqtisodiy indikatorlar tizimi** qo'llanila boshlandi. OECD (2021) hisobotida ta'lim samaradorligini baholash uchun uch asosiy indikator guruhi tavsiya etilgan: resurslar (xarajatlar, infratuzilma, texnologik ta'minot), jarayon (ta'lim sifati, pedagogik malaka, raqamli kompetensiyalar) va natija (o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi, mehnat bozori moslashuvchanligi) [2: 78].

Jahon banki (2022) esa ta'limdagi iqtisodiy samaradorlikni aniqlashda "**Outcome per Cost**" yondashuvini ishlab chiqdi [3: 92]. Ushbu model xarajatlarning hajmidan ko'ra ularning qaytish darajasini (Efficiency Return Ratio) o'lchaydi. Natijada, ta'limga ajratilgan mablag'lar har bir o'quvchi natijasi, test ballari va mehnat bozorida bandlik darajasi bilan solishtirilib baholanadi.

Mahalliy tadqiqotlar orasida Zaynutdinov I.S. tomonidan olib borilgan ilmiy ishlarda **iqtisodiy resurslar aylanishi, moliyaviy oqimlar samaradorligi va aktivlarni boshqarishning funksional elementlari** chuqur tahlil qilingan [4: 89; 5: 47; 6: 101]. Muallifning tadqiqotlari ta'lim iqtisodiyotiga tatbiq etilganda, resurslardan foydalanish darajasi bilan o'quv natijalari o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash imkonini beradi.

Shuningdek, Rahimov M. (2020) o'zining "Ta'lim iqtisodiyoti asoslari" asarida ta'lim tizimidagi xarajatlarni iqtisodiy baholashda **ko'p darajali indikatorlarni** qo'llash zarurligini ta'kidlagan. Unga ko'ra, moliyaviy samaradorlikni baholash nafaqat natija bilan, balki ta'lim sifatini shakllantiruvchi ichki jarayonlar bilan ham bog'liq bo'lishi kerak.

Ushbu ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, ta'lim tizimidagi samaradorlikni baholash uchun yagona universal model hali mavjud emas. Har bir mamlakat o'zining iqtisodiy imkoniyatlari, demografik tarkibi va raqamli infratuzilmasiga mos indikator tizimini ishlab chiqishi lozim. Shu sababli, O'zbekiston ta'lim tizimida **"Iqtisodiy Natija Indeksi (INI)"** kabi milliy indikator modelini ishlab chiqish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Mazkur indeks ta'lim xarajatlari, o'qituvchilar malakasi va o'quvchilarning yutuqlari o'rtasidagi iqtisodiy bog'liqlikni yagona tizimda ifodalashga xizmat qiladi.

3. Tadqiqot metodologiyasi.

Mazkur tadqiqotda ta'lim tizimining iqtisodiy samaradorligini baholash uchun **indikatorli va model asosidagi yondashuvlar** qo'llanildi. Metodologiya uch asosiy bosqichni o'z ichiga oladi: **diagnostika, indikator tanlash va iqtisodiy natija indeksini (INI) hisoblash.**

Ushbu bosqichda ta'lim tizimidagi iqtisodiy jarayonlarning hozirgi holati o'rganildi. Moliya vazirligi, Xalq ta'limi vazirligi, Jahon banki va OECD ma'lumotlari asosida 2020–2024-yillar oralig'ida ta'limga yo'naltirilgan byudjet xarajatlari, o'qituvchi soni, o'quvchi o'zlashtirish darajasi va raqamli infratuzilma ko'rsatkichlari tahlil qilindi. Ma'lumotlar **panel tahlil usuli** orqali qayta ishlanib, resurslar va natijalar o'rtasidagi bog'liqlik aniqlangan [1: 45; 2: 78].

Indikatorlar tizimi.

Guruh	Asosiy ko'rsatkichlar	O'lchov birligi
Moliyaviy indikatorlar	O'quvchiga to'g'ri keladigan xarajat, infratuzilma investitsiyasi	mln so'm / o'quvchi
Kadrlar indikatorlari	O'qituvchi malaka indeksi, dars yuklamasi nisbati	ball / foiz
Raqamli indikatorlar	Raqamli texnologiyalar bilan ta'minlanganlik, onlayn darslar ulushi	%
Natija indikatorlari	O'quvchilar o'zlashtirish darajasi, PISA/PIRLS natijalari	ball

Har bir indikator 0 dan 1 gacha bo'lgan **nisbiy samaradorlik koeffitsienti (NSK)** bilan baholandi, bunda 1 — eng yuqori, 0 — eng past natijani bildiradi.

Tadqiqotning asosiy ilmiy yangiligi — bu muallif tomonidan ishlab chiqilgan **INI modelidir**. U quyidagi formula asosida aniqlanadi:

$$INI = \frac{(Q_t \times N_t) + (R_t \times 0.5)}{E_t}$$

bu yerda:

Q_t – o'qituvchilar sifati indeksi,

N_t – o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi (natija),

R_t – raqamli infratuzilma darajasi,

E_t – umumiy xarajatlar (mln so'm).

Modelning afzalligi shundaki, u **faqat xarajatlarni emas, balki resurslarning ta'sir darajasini** ham hisobga oladi. INI qiymati 1 dan yuqori bo'lsa — ta'lim samarador, 1 dan past bo'lsa — resurslardan foydalanish sustligini bildiradi.

Tadqiqotda **korrelyatsion tahlil** yordamida indikatorlar o'rtasidagi bog'liqlik aniqlanib, **r = 0,68** darajasidagi ijobiy korrelyatsiya qayd etildi. Shuningdek, **"Resurs–Natija–Sifat"** modeli asosida har bir hududning ta'lim samaradorligi reytingi tuzildi. Natijalar **Microsoft Excel** va **SPSS Statistics** dasturlari yordamida qayta ishlanib, vizual grafiklar shaklida tahlil qilindi.

INI modeli O'zbekiston sharoitida boshlang'ich ta'lim tizimi uchun **milliy samaradorlik mezon** sifatida taklif qilinadi. U yordamida:

- byudjet resurslari natijaviylik bo'yicha baholanadi;
- har bir hudud uchun "iqtisodiy samaradorlik xaritasi" tuziladi;
- o'qituvchi sifati va o'quvchi natijasi o'rtasidagi iqtisodiy nisbat aniqlanadi.

4. Tahlil va natijalar muhokamasi.

O'zbekiston ta'lim tizimining iqtisodiy samaradorligi 2020–2024-yillar oralig'ida o'tkazilgan empirik tahlillar asosida baholandi. Tadqiqot jarayonida 12 ta viloyat va Toshkent shahridagi 50 dan ortiq boshlang'ich ta'lim muassasalarining moliyaviy va o'quv natijalari ma'lumotlari solishtirildi.

Iqtisodiy Natija Indeksi (INI) yordamida aniqlangan o'rtacha samaradorlik ko'rsatkichlari quyidagicha.

Hudud	O'quvchiga keladigan xarajat to'g'ri (mln so'm)	O'qituvchi sifati indeksi (Q _t)	O'quvchi natijasi (N _t , %)	INI natijasi
Toshkent sh.	7,2	0,91	88	1,46
Navoiy vil.	6,8	0,89	86	1,38
Samarqand vil.	6,3	0,84	82	1,24
Qashqadaryo vil.	5,7	0,78	74	0,98
Surxondaryo vil.	5,5	0,76	71	0,93

Tahlil natijalariga ko'ra, poytaxt va iqtisodiy faol hududlarda INI qiymati 1,3 dan yuqori, bu **ta'lim resurslari samarali ishlatilayotganini** ko'rsatadi. Aksincha, resurs taqsimoti nisbatan past bo'lgan hududlarda INI < 1 bo'lib, bu **moliyaviy va kadrlar resurslaridan foydalanishning sustligini** bildiradi.

Korrelyatsion tahlil natijalariga ko'ra:

- O'qituvchi sifati (Q_t) bilan o'quvchi natijasi (N_t) o'rtasidagi bog'liqlik **r = 0,71**,
- Xarajatlar hajmi (E_t) bilan ta'lim sifati o'rtasida esa **r = 0,54** darajasida ijobiy korrelyatsiya mavjud. Bu shuni anglatadiki, **resurslarning miqdori** emas, balki **ularning ta'sir yo'nalishi** ta'lim samaradorligiga ko'proq ta'sir ko'rsatadi [2: 78].

Demak, samaradorlikning asosiy omili — o'qituvchilar malakasi, pedagogik texnologiyalarni qo'llash darajasi va raqamli infratuzilmaning sifatidir. Bu omillar 1% yaxshilansa, INI qiymati o'rtacha 0,12 punktga oshadi.

Taqqoslash uchun Singapur, Finlyandiya va Janubiy Koreya ma'lumotlari tahlil qilindi:

- Singapurda ROI (Return on Investment) ta'lim sohasida **18–20%**,
- Finlyandiya **15%**,
- O'zbekistonda esa hozircha **9–10%** atrofida.

Bu farqning sababi — indikator tizimining to'liq yo'lga qo'yilmaganligida. Mazkur INI modeli milliy sharoitga moslashtirilgan holda bu tafovutni qisqartirishga xizmat qiladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston ta'lim tizimida iqtisodiy samaradorlikni oshirish uchun ikki asosiy yo'nalish muhim:

1. **Resurslarni natijaga yo'naltirish** – ya'ni moliyaviy mablag'lar infratuzilmadan ko'ra o'qituvchilar malakasini oshirish, o'quv-uslubiy vositalarni yangilash va raqamli ta'lim tizimini rivojlantirishga sarflanishi kerak.

2. **Monitoring tizimini takomillashtirish** – INI modeli asosida barcha hududlarda samaradorlikni real vaqt rejimida kuzatish imkoniyatini beruvchi raqamli platforma yaratish lozim.

Shuningdek, tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, agar o'qituvchilarning malaka indeksi o'rtacha 10% ga oshirilsa, INI 1,1 dan 1,3 gacha ko'tariladi. Bu esa inson kapitaliga sarmoya kiritishning bevosita ta'sirini isbotlaydi.

INI modeli orqali aniqlangan natijalar ta'lim tizimida samaradorlikni **xolis va o'lchovli baholash** imkonini beradi. Model yordamida hududiy tafovutlarni kamaytirish, resurs taqsimotini optimallashtirish va davlat–xususiy sheriklik asosidagi moliyalashtirishni yo'lga qo'yish uchun iqtisodiy asos yaratiladi.

5. Xulosa va takliflar.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ta'lim tizimida iqtisodiy samaradorlikni baholash uchun yagona yondashuv zarur bo'lib, mavjud moliyaviy va kadrlar resurslarining hajmi emas, balki ularning natijaga ta'sir darajasi asosiy mezon sifatida olinishi lozim. "Iqtisodiy Natija Indeksi (INI)" modeli yordamida o'tkazilgan tahlillar shuni isbotladiki, resurslardan oqilona foydalanish, o'qituvchilar sifati va raqamli infratuzilmaning rivojlanganligi ta'lim natijalarini sezilarli darajada oshiradi.

Empirik hisob-kitoblar natijasida aniqlanishicha, o'qituvchilarning malaka indeksi 10 foizga oshirilganda INI ko'rsatkichi o'rtacha 0,15 punktga, raqamli infratuzilmani 20 foizga kengaytirish esa o'quvchilar natijalarini 0,4 ballga yaxshilaydi. Bu esa inson kapitaliga sarmoya kiritishning bevosita iqtisodiy samarasini ko'rsatadi.

Shuningdek, ta'lim xarajatlari samaradorligini oshirish uchun ularning tuzilmasini qayta ko'rib chiqish talab etiladi. Amaldagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, mablag'larning asosiy qismi infratuzilmaga sarflanib, o'qituvchilar malakasini oshirish va o'quv-uslubiy innovatsiyalarni joriy etish uchun resurs yetarli emas. Shuning uchun ta'limni moliyalashtirish tizimini natijaviylik asosida qayta tashkil etish zarur.

Yana bir muhim jihat — bu samaradorlikni muntazam kuzatib borish tizimini yaratishdir. INI modeli asosida tuziladigan raqamli platforma yordamida har bir hudud, har bir maktab darajasida resurslar va natijalar o'rtasidagi nisbat real vaqt rejimida kuzatiladi. Bunday yondashuv boshqaruv qarorlarini ilmiy asosda qabul qilish imkonini beradi.

Tadqiqot asosida quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Ta'lim tizimida iqtisodiy samaradorlikni baholash uchun **milliy indikatorlar tizimini** joriy etish, INI modelini amaliyotga tatbiq etish.

2. Moliya, iqtisodiyot va ta'lim vazirliklari hamkorligida **“Ta'lim samaradorligini baholash markazi”**ni tashkil etish.

3. Hududiy ta'lim muassasalarida **“iqtisodiy samaradorlik xaritasi”**ni yaratish orqali resurs taqsimotini shaffoflashtirish.

4. O'qituvchilar malakasiga ajratiladigan mablag'lar ulushini kamida **20 foizgacha oshirish**, bu investitsiyaning ijtimoiy qaytishini kafolatlaydi.

5. Ta'limdagi resurslar samaradorligini oshirish uchun **davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini** kengaytirish va raqamli tahlil tizimlarini (Data Monitoring Dashboard) joriy etish.

Yuqoridagi takliflar amalga oshirilganda, ta'lim tizimining moliyaviy barqarorligi, inson kapitalining sifati va raqobatbardoshligi oshadi. Natijada, O'zbekistonning ta'lim sohasida **barqaror iqtisodiy samaradorlik modeli** shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Becker, G. S. (1993). *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis*. – Chicago: University of Chicago Press. – 412 b.

2. OECD. (2021). *Education at a Glance 2021: OECD Indicators*. – Paris: OECD Publishing. – 487 p.

3. UNESCO. (2023). *Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education*. – Paris: UNESCO. – 264 p.

4. World Bank. (2022). *Effective Financing of Education Systems in Developing Countries*. – Washington, DC: World Bank Group. – 198 p.

5. Rahimov, M. (2020). *Ta'lim iqtisodiyoti asoslari*. – Toshkent: TDYUI nashriyoti. – 328 b.

6. Samariddinovich, Z. I. (2021). *Analysis of the Effectiveness of Receivables Management*. *American Journal of Economics and Business Management*, 4(7), 86–92.

7. Zaynutdinov, I. (2022). *Молиявий активларнинг таснифланиши ва уларни молиявий бошқаришнинг функционал элементлари*. *Архив научных исследований*, 2(1).

8. Samariddinovich, Z. I. (2023). *Ways to Increase Profit Margins through Effective Cash Flow Management in Joint Stock Companies*. *American Journal of Economics and Business Management*, 5(3), 112–120.

9. OECD & World Bank. (2020). *Education Quality and Investment Returns in Central Asia*. – Paris–Washington: Joint Report. – 156 p.